

BALOGH JUDIT

BOCSKAI ISTVÁN ÉS A SZÉKELYEK

← Udvarhely várának romjai
a 19. század végén

Bocskai István mozgalmát elsősorban a hajdúsággal szokták összekapcsolni. S valóban, erdélyi részről ő fedezte fel a hajdú katonaságot, jóllehet a hajdúk mellett egy másik, ősi erdélyi katonatársadalom is mellette állt: a székelyek. Az 1605. február 21-i maroszeredai országgyűlésen a székelyek küldöttsége állt először Bocskai mellé és hívta fel a többi erdélyi rendi nemzetet is arra, hogy Bocskai Istvánt ismerjék el a fejedelmüknek. Bocskai, aki ízig-vérig katona volt, remekül szót értett a különböző katonaelemekkel.

Míg azonban a korábban szinte törvényen kívüli hajdúságnak ő nyújtott segítő kezet, addig 1605 elején éppen a székelyek siettek a segítségére és tették lehetővé erdélyi fejedelmévé választását.

Aszékelyek Bocskai iránti hűségétől több érdekesebb annak fényében, hogy a fejedelem korábban Báthory Zsigmond tanácsosaként, váradi kapitányként maga vezényelte le a gyurgyevői győzelmet követő székely lázadás vérbe fojtását, a híres véres farsangot. Ráadásul a 16. század végére Bocskai Erdély-szerte sokak szemében vált vörös posztóvá. Az ő Habsburg-párti tanácsai nagyban hozzájárultak ahhoz, hogy Erdély felmondja a Portához fűződő vazallusi viszonyát, és Habsburg-szövetségben vegyen részt a tizenöt éves háborúban. A labilis személyiségű Báthory Zsigmond helyett ő intézkedett a katonai ügyek többségében és a belpolitikában is. Bocskai írta alá a Habsburg-szövetséget jelentő prágai szerződést 1595 januárjában, majd ő volt az is, aki fejedelmének Habsburg hercegnőt nyert meg feleségül Mária Krisztianna személyében. Az 1562-ben elveszített kollektív szabadságért küzdő székelyek lázadását 1596 elején véres kegyetlenséggel verte le. Ilyen előzmények után szinte hihetetlen, hogy a székelyek álltak először a már török támogatással Bécs ellen forduló Bocskai pártjára. Milyen okok vezethettek idáig?

A SZÉKI ELIT HÁLÓZATOSODÁSA

A történeti hagyomány elsősorban a Bocskai által visszaadott korábbi székely szabadságban látta a választ a kérdésre. A székely szabadság valóban fontos új eleme lett Bocskai erdélyi társadalompolitikájának, ami azt mutatja, hogy képes volt átértékelni saját korábbi politikai irányelveit és a realitáshoz messzemenően alkalmazkodni. A 16. század végén és a 17. század elején azonban sokan megígérték ezt, és többen tettek is érte. Ilyen volt Vitéz Mihály és Báthory Zsigmond is. Ez utóbbiaknak azonban korántsem sikerült tartósan maguk mellé állítani a székelység egészét. Lenniük kellett más okoknak is, amik biztosították Bocskai Istvánnak a székelyek támogatását.

Ezek az okok a székely társadalom 16. század végi átalakulásában keresendők. A középkor folyamán jogi értelemben egységes, kollektív nemességet élvező székelység mint katonatársadalom jelentősen különbözött a vármegyék magyar társadalmától. Ebben a viszonylag zárt közösségben megjelenő elit tagjai szinte kizárólag katonai karrier révén tudtak kiemelkedni és a vezető pozíciókat megszerezni, ám a felemelkedők va-

gyoni helyzete sem lett kirívóan jobb, mint a társadalom többségéé.

A 14–15. század folyamán megkezdődött a székelység polarizálódása, amelyben fontos katalizátor volt a Székelyföldön kívülről beköltöző családok új társadalmi mintája. Sok esetben, főleg az anyaszéknek tekinthető Udvarhelyszéken, ezek az újonnan beköltöző, nem székely eredetű családok szereztek meg a széki főtisztségeket is. Ilyen volt Udvarhelyszéken a Kornis és a Petky család. A 16. század elején ezek a családok már a széki elithez számítottak, és a Mohács, majd 1541 utáni belső válságok által kínált mobilitási lehetőségeket is ők tudták legjobban kihasználni. A fejedelemség létrejöttét követően az 1562-es segesvári végzések végül alapjaiban alakították át a székely társadalom struktúráját.

A változásokra elsőként az udvarhelyszéki elit reagált: a felbomló kerektekben meglátta az új lehetőségeket, és képes volt új stratégiákat is alkalmazni. Talán éppen nem székely eredetűk tette őket alkalmasabbá az új helyzethez való alkalmazkodásra, a közös földek kisajátítására és a korábban nem látott mértékű jobbágyszerzésre. Így már a század utolsó évtizedére kiformalódott egy széles körű kliensi rendszert működtető, egész Erdélyre kiterjedő kapcsolati hálóval rendelkező széki elit, amely képes volt kitörni nemcsak a szék, de az egész Székelyföld keretei közül, és ezen hatalmi hálózat szinte minden fontosabb tagjának a karrierje kiterjedt valamilyen formában egész Erdélyre.

Elmondható ez az egész hálózat fejről, Kornis Farkasról is, aki személyes jó barátságot ápolt Kovacsóczy Farkassal, Báthory István és Kristóf, majd Zsigmond kancellárjával és számos erdélyi nemessel, valamint a hálózat legjelesebb tagjairól is, hiszen Kornis egyik veje, dersi Petky János előbb székely főkapitány, majd pedig erdélyi kancellár lett, csakúgy, mint másik veje, a szombatosság tudós propagálójá, Péchy Simon. Harmadik veje, Székely Mózes nemcsak egészen kivételes katona, vakmerő és hősies hadvezér volt, hanem egy egészen rövid ideig erdélyi fejedelem is.

Kornis Farkas a széki periratok tanúsága szerint az 1590-es években kezdte kiterjeszteni a befolyását először a széken belül, később a szomszédos székekben, végül gyakorlatilag országosan is. A perek egyértelműen azt mutatják, hogy Kornis Farkas egyrészt komoly klientúrarendszert kezdett kiépíteni, más-

részt igyekezett minden közösségi szabályozás alá eső gazdasági folyamatra rátenni a kezét. Az már korábban is szokás volt, hogy a királybíró maga választotta a vicekirálybíró, Kornis Farkas azonban tudatosan ügyelt arra, hogy helyettesei kiválasztásával függőségbe vonja a primori réteg jó néhány tagját.

Ezt láthatjuk Fosztó Imre, Nyujtódi György vagy a Bögözi család és Kornis Farkas viszonyában. 1590-ben például Fosztó Imre hajtotta végre Kornis Farkasnak azt az utasítását, amellyel a salétrom árusítását kívánta szabályozni olyan módon, hogy az eladó, bizonyos fülei Dakó Gergely csak Kornisnak értékesíthesse a salétromot. A dokumentum szerint a bíró a közösségi szabadságot pártfogolta, és Dakónak adott igazat Kornissal szemben, azonban feltételezhetjük, hogy ez az ügy volt az, ami eljutott a perig, míg számos esetben érvényesült Kornis akarata.

Ennél is érdekesebb az a még ugyanabban az esztendőben kezdődött per, amelyben egy bírság behajtásának körülményeiről volt szó. Az 1590-ben, Szent Erzsébet napja előtt kezdett per annyira izgalmas, hogy minden elem külön tanulmányt érdemelne. A királybíró ugyanis a be nem fizetett adók ügyében behajtókat küldött ki, akiknek a bírságot is be kellett szedniük. Kornis Farkast jelen esetben másik kliense, Nyujtódi Demeter vicekirálybíró képviselte. Noha a szék döntése értelmében az adót a székely főembereknek és a lófőknek is be kellett fizetniük, a lófők ezt a döntést a székely szabadságra sérelmesnek találták. Úgy ítélték meg, hogy a szék vezetése – s kifejezetten Kornis Farkas – a lófői szabadságot semmibe veszi. Ezeket egy levélben megírták Báthory Zsigmond fejedelemnek is.

A per szövege szerint a levelet éppen azok a körispataki lófők írták alá, akiknek vezetőihez, bizonyos Gothart Kovácshoz és Gothart Balázshoz vonultak a dülők a bírságot behajtani. Feltehetjük tehát, hogy az intézkedés nem szimpla pénzbehajtás volt csupán, hanem tudatos megfélemlítés, afféle erődemonstráció Kornis Farkas és klientúrája részéről. Kornis Farkas neve – elsősorban erőszakos területfoglalásai vagy egyéb hatalmaskodásai miatt – tíz esztendő alatt évente több perben is feltűnt.

A KORNIS-KLÁN

Kornis Farkas számos gyermeke közül a lányait szisztematikusan udvarhelyszéki főemberekhez adta feleségül, ezzel is szélesítve a széken belüli befo-

Székely puskás ábrázolása egy címereslevélen

Udvarhelyszéket. Kornis Judit férje, Péchi Simon szintén már Bocskai udvarában elkezdte karrierje építését a fejedelem titkáráként.

Az 1614-es összeírás adatai azt mutatják, hogy a 16. század második felében induló székely nemesi karriereknek jelentős lökést adtak a nagy erdélyi katalizmák és a megújuló háborúk. A fejedelemtörvénykorára székelykérdésben is komoly tapasztalatokat szerző Bocskai István meg tudta tartani az addig felemelkedetteket, és lehetőséget tudott adni a karrierek tovább építésére.

A Kornis-klán a 17. század elejére a többi székelyre is kiterjedő befolyással bírt, rokoni és kilensi hálózata révén nagyon könnyen tudta mozgósítani céljai érdekében a székelység jelentős részét. Noha Kornis Farkas Bocskai 1604-es felépésekor már nem élt, a család irányítását legműveltebb veje, a tudós humanista Petky János vette át. Ez a jól mozgósítható hálózat tette lehetővé, hogy Petky az egész székelységet a felkelő Bocskai István mellé állítsa, ezzel voltaképpen hozzásegítve őt az erdélyi fejedelemség elnyeréséhez. Petky a Bocskai nevében Erdélyt irányító Rákóczi Zsigmond jobbkezevé vált azáltal, hogy a székelység egészét képes volt mozgátni.

lyását. Anna lánya Székely Mózes felesége lett, aki a korban a legnagyobb karrier futotta be katonai teljesítménye révén. Kornis Kata ahhoz a Petki Jánoshoz ment feleségül, akinek apja, Mihály Kornis Farkas királybíró társa volt. Judit már Kornis Farkas halála után kötött házasságot Péchi Simonnal, ám feltételezhetjük, hogy a nagy szervező hatása még ebben is benne lehetett.

A széken belül tehát három síkon is kimutathatóak Kornis Farkas rendkívül tudatos hatalomnövelésének az elemei. Az egyik a lófőkkel és közszekelyekkel szemben alkalmazott hatalmaskodás és egyéb nyomásgyakorlás volt. Emellett a primori réteg kevésbé vagyonos részét különösen vice-királybírótság adományozása révén klientúrájába vonta. A főemberek közül többekkel, mint például a Bogáthiakkal addig is családi kapcsolatban állt. Ezt erősítette lányai kiházásai révén.

Kornis Farkast a vele szemben bizalmatlan Mihály vajda ölette meg, aki jól látta, hogy Kornis vált Udvarhelyszék kulcsává. Nem véletlen az sem, hogy

örökségét éppen egyik veje, Székely Mózes igyekezett átvenni, akinek sikerült is az erdélyi nemesség nagy részét csatasorba állítania 1603-ban a Brassó melletti csatában. Székely Mózes halálával azonban az „ügy”, Erdély államiségének megtartása újra nyitott kérdéssé vált. A Kornis-klientúra minden bizonnyal élénken őrizte „Farkas uram” stratégiájának emlékét, és a 16. század utolsó évtizedében felépített „széki birodalom” könnyedén mozgósítható volt akkor, amikor 1605-ben Petky János Bocskai István hűségére hívta először az udvarhelyi, majd az ő segítségükkel az egész székelységet.

Bocskai, aki Báthory Zsigmond első embereként minden bizonnyal figyelemmel kísérte a Kornis család növekedését, jól számított azzal, hogy támogatói közé hívta Petky Jánost. A Kornis-iskolán nevelkedett ifjú Petky igyekezett a szászok megnyerésében is fejedelme segítségére lenni, ám ennél fontosabb volt az, hogy egy olyan klientúrendszert és hatalmi struktúrát működtetett, amely behálózta szinte az egész

A SZÉKELY SZABADSÁGOK VISSZAADÁSA

Bocskai, akinek meghatározó szerepe volt az 1596 legelején zajlott véres farsang idején a székely köznépp elleni támadásban, mozgalmá kezdetén és fejedelemtörvénykorán egészen más politikát választott. Mivel a tizenöt éves háború folyamán maga is minden bizonnyal szembesült azzal, hogy a székely haderő mennyire fontos része az erdélyi hadseregnek, rövid fejedelemsége alatt első sorban azon igyekezett, hogy megbővítsa megőrizni a székely katonaelemet. Az 1605–1606-ban megfogalmazott parancslevelei és nyilatkozatai mind azt mutatják, hogy Báthory Zsigmondhoz hasonlóan a korábbi szabadság visszaadásában látta a székelyekkel kapcsolatos fejedelmi politizálás további útját.

Már fejedelme választásához is felhasználta őket, mégpedig ugyanazt a taktikát alkalmazva, amit annak idején Vitéz Mihály is követett: a hadaiban szolgáló székelyek segítségével, a teljes korábbi szabadság visszaadását ígérve állította a saját pártjára azokat, akik

nem olyan régen még a Báthoryakkal együtt őt is gyűlölték. A Basta által hozott rendeletek és a császári zsoldoshadak pusztításai rendre újabb érveket jelentettek a Bocskaihoz csatlakozás mellett. Már Székely Mózes rövid uralma is megosztotta a székelységet, hiszen amikor 1603. április közepén a székelyek közül származó siménfalvi Székely Mózes Erdély fejedelmévé választották, Udvarhelyszék – Székely szülőföldje –, Marosszék és Aranyosszék is mellé állt az egész székely nemességgel együtt, csak Csík-, Gyergyó- és Kászonszék, valamint Háromszék népe maradt a császár pártján.

Bocskai az elődeinél hatékonyabban látott hozzá a székelyek megnyeréséhez, amikor az udvarhelyszéki kapitányt, dersi Petky János székely főembert küldte a székelyek csatlakoztatására, aki a császárral már korábban szembefordult nemességet és a közszékelyeket egyaránt megnyerte, így az 1605 februárjában Székelykeresztúron tartott székely nemzetgyűlésen megszülethetett az egyezség. A fejedelem ígéretet tett arra, hogy a régi székely szabadságot elismeri és a székelységet abban megtartja, az elmúlt időkben a székelyek által elkövetett törvénytelen ségekre és erőszakosságokra közbocsánatot ad, továbbá megengedi, hogy maguk közül válasszanak kapitányokat és tiszteket, sőt idegen katonaságot sem tart közöttük, és ami talán a nemesség számára a legdöntőbb volt: „az nemességet is, az kik nem nemzetségekből valók, közülük kivethessék”.

Ezek mellett visszaállította azt a korábbi szokást is, hogy ha a táborba szállást követő tizenöt nap alatt a székelyek csapatai nem bocsátkoznak harcra, hazamehessenek. Ezeket a pontokat Bocskai István egy 1605. február 16-án kiadott szabadságlevéllel megerősítette. Mindezekért cserébe a székelyek elűzték azokat a kapitányokat, akiket a császári csapatok helyeztek föléjük, és új katonai vezetőket választottak. A február 21-ére Nyárádszeredára összehívott székely gyűlésen a székelység egységesen Bocskai mellé állt és fejedelemmé választásának támogatása mellett döntött, sőt Erdély rendeit is arra kérték, hogy csatlakozzanak hozzájuk, és fogadják el Bocskai Istvánt fejedelmükül.

A SZÉKELYSÉG HARCÉRTÉKÉNEK MEGTARTÁSA

Bocskai dersi Petky Jánost választotta meg székely generálissá vagy főkapitánnyá, és rajta keresztül, általa igyekezett intézni a székely ügyeket. A fejedelem székelypolitikájának főbb elemeit kettejük levelezése tárja elénk. Mivel harcai során Bocskainak nagy szüksége volt a hajdúk mellett a székely haderőre is, elsődleges célja a székelység harcértékének megtartása, esetleg növelése volt. 1605. december 18-án elrendelte, hogy Petky János minden székben tartson generális mustrát, és „registrom szerint mindeneknek neveket irassák föl, rá erőltetvén, hogy az lovassa szerszamos és kopjás, az gyalogja veres köntösbe öl-

tözzék, és úgy álljon elő, mikor hadra kívántatik, erre minden szabados hadnagynak és tizedesnek az ő alattvalójára gondja legyen, közel való napot praefi-gálván nekik és az üdő alatt kétszer is megmustrálván őket, hogy inkább készek legyenek, és annak utána is gyakori mustrákkal serkenteni és oktatni az készen lételhez”.

Az előző évek nehézségei után Bocskai jól érezte, hogy a székelyek gyakori táborba szólításával tudja erősíteni katonai identitásukat. Tanulva a korábbi példákából, nem akarta mindenáron a legnagyobb számú székely haderőt kiállítani, hiszen hosszú távon volt szüksége rájuk. Ezért 1606 áprilisában az országgyűlésnek küldött levelében négy-

Székely parasztasszony és paraszt ábrázolása a 19. század első felében

ezer székely katonát kért, és azt, hogy rajtuk kívül hozzanak létre egy állandóan hadra készen álló, ötszáz gyalogból és kétszáz lovasból álló székely csapatot is.

A katonáskodás és a minél nagyobb számú székely kontingens kiállításának elsődleges akadálya az eljobbágyosodás volt. Bocskai István Petky Jánoshoz írt leveleiből az derül ki, hogy az 1562 után erőszakoskodásba kezdő székely nemesség – miután a köznép felkeléseinek leverései alkalmával mindig újabb és újabb megerősítést kapott – Bocskai szabadságlevele után sem hagyott fel az erőszakos jobbágyosítással, és mivel Petky János maga is a székely nemesség tagja volt, valószínűleg nem lépett fel

velük szemben megfelelő határozottsággal, legalábbis erre utalnak a fejedelem újabb és újabb ilyen tárgyú rendelkezései.

Bocskai 1606. június 22-én Kassáról írt levelében megtiltotta Udvarhelyszéknek, hogy a nemesek bárkit is jobbágygá tegyenek: „Irtunk azért gubernátor uramnak és az kapitányoknak is arról, hogy az nekik adatott tisztek szerint, szintén úgy mint ha az magunk személye volna ott, senkit is szabadságában megháborítani ne engedjenek, sőt inkább annak jól végére menvén, az kiknek háborgatása volna némelyiknek kegyelmetek között, azt eligazítsák és lecsendesítsék, és kegyelmeteket szabadságában megháborítani senkinek ne

engedjék. Ha pedig oly dolgok estenek volna, avagy volnának, hogy ott ben el nem igazíttathatnék, kegyelmetek azt mi nekünk vagy írása vagy pedig bizonyos követe által adja értésünkre, hogy tudjunk illendőképpen gondot viselni az kegyelmetek oltalmazására.”

Alig egy hónappal később egy Petky Jánoshoz írt levélben – amelyben kétezer gyalog és kétezer lovas székely táborba indulását kérte – tette hozzá, hogy „egyiknek is kegyelmed meg ne engedje, hogy magát jobbágyosságra adja, vagy pedig valaki valami szín alatt jobbágyává tegye. [...] Minek előtte pedig kegyelmed Nagy Albert eleiben rendelné és elindítaná azokat, annak előtte regisztrumban mind kapitányoknak, hadnagyoknak és mind az egész seregnek neveket felírván meglássa kegyelmed, hogy azok közt szolgálja rend, béres micsoda ne legyen, hanem kiki személy szerint maga legyen jelen, és annak a mását kegyelmed mi nekünk is küldje be.” A levélből kiderül a székely nemeseknek, illetve jobbágytartóknak az a szokása, amely ellen Bocskai fellépní igyekezett, vagyis hogy maguk helyett a hadba előszeretettel küldték különféle szolgálókat.

A TÚLKAPÁSOK KORLÁTOZÁSA

Az 1562 utáni időkben mind a nemesség, mind pedig a közszekelyek gyakran panaszkodtak amiatt, hogy őket a fejedelmi tisztviselők közmunkákra kötelezték a fejedelmi birtokokon, sőt nemcsak a fejedelmi jobbágyként számon tartott közszekelyeket, hanem a jobbágyi állapotúakat is. Ezért amikor Bocskai arra kérte őket, hogy a tizenöt éves háború során elpusztult fejedelmi székváros, Gyulafehérvár számára adjanak némi élelmet, biztosította őket arról is, hogy ezt nem tekinti állandó szolgálattá, hanem szokásnak.

Az óvó intézkedések ellenére Bocskai 1606 novemberében ismét arra szólította fel Petkyt, hogy igyekezzen megvédeni a közszekelyeket a nemesek és a tisztek túlkapasaitól, és megemlítette a panaszokat is, amelyek valószínűleg székely katonái révén jutottak el hozzá: „A székelység felől szertelen sok mód nélkül való dolgokról, kikkel őket a kapitányok, királybirák és azok után való gondviselők terhelik, panaszok jönnek előnkben, [...] sokat közölök immár [...] a nemesség [...] jobbágyává tötték. A mi zászlóink, némely székben hat, kiben több, kiben kevesebb, üresen állnak. [...] Mi a székelységnek amint egy-

szabadságokat megadtuk, nekünk nincs több szónk a felől, hanem meg is akarjuk őket egyszeri megmutatott kegyelmességünkben tartani és oltalmazni, a mi miénk, legyen ugyan miénk, a ki pedig más ember sajátja, azt mi sem kívánjuk. [...] Kegyelmednek erre oly vigyázása legyen, hogy a miénket senki-nek nem engedjük, kegyelmed úgy oltalmazza őket mind kapitányok, királybírák és egyebek ellen is, hogy nekik adott szabadságokban éppen megmaradhasanak. Mert ha végére mehetünk akár mi kicsin dolognak s meg is tudjuk pedig, valakik a féléknek okai lesznek, el nem feledkezünk róla.”

Egy hónappal később Bocskai ugyanezt rótta fel Udvarhelyszék népének, és azt, hogy nagyon gyakran még a gazdagabb székelyek is lefizették a tisztviselőket ahelyett, hogy hadba mentek volna. A levélből kiderül, hogy a főné-

pek mellett sokféleképpen erőszakot tettek a székely közösségen, különböző jogtalan behajtásokkal és foglalásokkal, sőt testi fenyegetésekkel is, megfélemlítve ezekkel a köznépet. Egy héttel később újra Petky Jánosnak írt Bocskai, és úgy rendelkezett, hogy szüntesse meg a túlkapásokat „az tisztviselők az magok hasznára nézvéen mind az itteni az mi szolgálatunkban lévő mind penig az otthon maradt székelységen pénzt, abrakot, kenyeret, sajtot és egyéb élel szednének, a mellett nem az latrokat kergetnek, hanem régi szabadságok ellen szokatlan ispánságot indítottanak közöttök”.

Demény Lajos fontos megállapítása volt, hogy a leveleket a fejedelem nevében az a Péchi Simon fogalmazta, aki maga is székelynek tekintette magát, hiszen Udvarhelyszéken, Szentersébeten élt, és aki tudós, tehetséges em-

berként Bocskai belső tanácsosa lett. A fejedelmi megerősítés és védelem tudatában 1606. december 29-én a Székelyudvarhelyen tartott székely nemzetgyűlésen olyan határozatokat fogadtak el, amelyek újra megerősítették a közszékelyek szabadságát, és megtiltották, hogy közülük bárki jobbágyként szolgáljon.

Bocskai István tehát fejedelemként nagyon céltudatosan igyekezett helyreállítani a székely haderőt és ennek érdekében a székely közösség korábbi rendjét, amelynek lerombolásában neki is része volt. Levelei, utasításai, szabadságlevele segítségével igyekezett megfordítani az eljobbágyosodás és a székely katonaság felmorzsolódásának folyamatát. Báthory Zsigmond első embereként jól ismerte fel, hogy a székely katonaságnak milyen fontos szerepe volt az egész erdélyi társadalom befolyásolásában,

BALOGH JUDIT | HÁROMSZÉK BÉKESZERETŐ FŐKAPITÁNYA | HÍDVÉGI NEMES JÁNOS

Katonaként kevesen futottak be olyan pályát, mint hídvégi Nemes János, Apafi Mihály háromszéki főkapitánya. Negyedszázadon keresztül, II. Rákóczi György uralma végén és Apafi Mihály uralkodásának jó részében úgy tudott megmaradni fontos katonai pozíciójában, hogy szinte minden komolyabb csatából, hadjáratból kihúzta magát. Pedig bőségesen lett volna alkalma hadakozni, sőt elemi feladata lett volna a hadműveletek irányítása. A hadba hívó parancsot mindig teljesítette, szemlézett, felvonult, az öldöklő csatákig azonban már nem jutott el. Gondosan rendben tartott seregével szívesebben reprezentált, mint harcolt. Ma pacifistának hívnánk ezt a békeszerető, inkább a diplomácia iránt vonzó embert, aki a harcmező helyett terjedelmes naplójában, élvezetes stílusú leveleiben csillogtatta meg sokrétű tehetségét.

A székelység a középkor óta sajátos, különleges jogállással bíró katonatársadalma volt a Magyar Királyságnak. Ahogyan a társadalom felépítése, úgy a tisztségviselői tekintetében is jelentős különbségeket mutat a Magyar Királyság többi rétegéhez képest. A vármegyék helyett székekre osztott Székelyföld mind a hat székének saját soraiból, maga által évente választott főtisztjei voltak a középkortól egészen 1562-ig.

A FŐKAPITÁNYOK

A két főtiszt, a kapitányok vagy főkapitányok és a székbírók közül a rangosabbak és tekintélyesebbek a mindenkor székely főkapitányok voltak. Fő feladatuk a szék katonai ügyeinek intézése volt, ám emellett – Hunyadi Mátyás 1463-ban kiadott hadfel-

feladatok szabályrendelete értelmében – a kapitányok tiszte volt béke idején a szék hadköteleseit nyilvántartani, fegyvereiket és más hadi készleteket időközönként megvizsgálni, ez volt az úgynevezett *lustratio*. Háború esetén ők hirdették ki a székely ispán hadba hívó rendeletét vagy hordoztatták körül a székekben a véres kardot.

Hatáskörüket még bővebben szabályozta II. Ulászló 1499-ben kiadott rendelete. Eszerint a kapitányok vagy a székbírók osztották fel a bíróságokat az ispán főtörvényszékén részt vevők között. Az anyaszéknek számító Udvarhelyszék főkapitányának külön feladata volt, hogy az előkelők rendeletére összehívja a székely nemzetgyűlést. Minden esetben a székek kapitányai vezették az ispán vagy a vajda tá-

borába s onnan a harctérre a székek haderejét. A hadnagyság vagy kapitányság a székekben nemek és ágak szerint váltakozott évenként a 16. századig, választás alapján. A 16. századra egyre többször fordult elő, hogy egyes családok évekre megszerzték a főtisztségeket, az 1562-es székely felkelést lezáró segesvári törvények pedig elvették a szabad választás jogát a székektől, és azt az uralkodónak adták.

A 17. század második felére a főkapitányok kinevezése a fejedelmek jogkörévé vált. Elvileg a fejedelmek a székek által ajánlott főtiszteket nevezték ki, ám egyre gyakoribbá vált a század végére, hogy figyelmen kívül hagyták a székek akaratát. Emellett Udvarhely- és Marosszék esetében szinte szokássá vált, hogy nem székely, de még csak nem is

székelyföldi nemes került a főkapitányi tisztségbe. Háromszék azok közé a székek közé tartozott, amelyek inkább székely főembereket neveztek ki főkapitánnyá.

DIPLOMÁCIAI ÉRDEKLŐDÉS

Hídvégi Nemes János családjában már hagyománya volt a székely főkapitányságnak, hiszen apja és korábbi felmenői is betöltötték ezt a tisztséget. Ennek ellenére a kinevezését a csillagok szerencsés együttállásának köszönhette inkább, mint a családja vagy saját tekintélyének, ugyanis azon kevesek közé tartozott, akik a lehető leghamarabb Apafi Mihály hívei lettek. Meglehet, hogy Nemes nem is készült katonai szerepre, és az útját a fejedelmi udvar felé egyengető jogtudós ítélőmester rokona, Lázár György is inkább a diplomácia felé terelte. A fejedelmi politikába úgy kapcsolódott be, hogy fiatalon helyet kapott abban a küldöttségben, amely Krossenből az ifjabb Rákóczi Zsigmond számára feleségül hozta Pfalzi Henrietta hercegnőt. Ennek az utazásnak a leírásával indult a naplója is, amelyet szinte haláláig vezetett.

ezért székely nemeseket vett maga mellé. Petky János életpályája az ő és Rákóczi Zsigmond uralma alatt ért a csúcsára, Péchi Simon karrierje pedig mellette indult. A székely társadalom katonai jellegéből fakadóan ezen az úton volt a legnagyobb esély a felemelkedésre. Több, később nemessé vált család karrierje is ily módon indult el.

A székely nemesség tiszteletben tartása mellett azonban elsősorban a jobbagyul kötések folyamatát akarta megakadályozni. Végrendeletében, amely jószerezivel az egész 17. századi erdélyi politikálásnak irányt szabott, szintén kitért a székely szabadság megtartásának kérdésére. Bocskai is érzékelte, hogy a nemes székely nemzet kifejezés ekkorra már elveszítette korábbi tartalmát, így célszerűnek látszott egyéni rangemelésekkel megerősíteni a székelység helyzetét. Ezért sokakat fel-

emelt, és adott nemesi, lófősítő vagy gyalog székellyé, esetleg csak szabad állapotúvá, libertinussá tevő kiváltságleveleket is.

Bocskai halála után az erdélyi rendek által fejedelemmé választott Rákóczi Zsigmond rövid uralma alatt a Bocskai által kijelölt úton kívánt haladni, hiszen Bocskai fejedelemsége idején Erdély kormányzójaként volt alkalma szembe-sülni a székely kérdéssel. 1607-ben a hajdani székely szabadság visszaállítása értelmében a korábban szokásban volt ökörsütést is megpróbálta újra bevezetni. A régi szabadságok megerősítése mellett ugyanakkor megerősítették a székelyek közt lévő nemesség birtokjogát. A fejedelem biztosította a székely nemességnek az örökölt jószágok és ősbirtokok mellett az újonnan jobbagyul szegődöttekhez való jogát is, azaz voltaképpen legalizálta a jobbagyosítás

szokását a kollektív szabadságára büszke székelységben belül.

***

Bocskai István székelypolitikája nem egyes elemeit tekintve volt újszerű, hanem abban, hogy tökéletesen mérte fel a Kornis család által kialakított hálózat mozgathatóságát, és a székely társadalommal kapcsolatos kérdéseket egy rendszer részeként kívánta megoldani, azaz a társadalom minden rétegének kínált valamit, amiben az emelkedés vagy a megmaradás útját. Ez a rendszerszintű székelypolitika a későbbiekben Bethlen Gábornál jelent meg újra, még innovatívabb formában. A 17. század folyamán az erdélyi fejedelmek által követett székelypolitika rendre arra az alapra épült rá, amit Bocskai fektetett le 1605–1606-ban. ♦

A hetekig tartó követség és a kinti, majd sárospataki esküvőn való részvétel minden bizonnyal lehetővé tette számos ismeretség kötését, Nemes következő éveit mégis a családalapítással és a székelyföldi családi birtokok igazgatásával teltek.

A székely nemesség tagjaként a fiatal férjnek kötelessége volt részt venni a hadjáratokban. Nemes férfi testvérei a napló tanúsága szerint katonáskodtak is, ám ő már a számára elsőként kínálkozó nagy hadjáratról lemaradt. Ez II. Rákóczi György 1657-es lengyelországi hadjárata volt. 1657 eleje különösen tragikus időszak volt a számára, mert egymás után két gyermeke is meghalt. Talán erre hivatkozhatott, amikor Béli Pál széki főkirálybírótól a hadjárattól való elengedését kérte. A naplóból tudjuk, hogy Nemes ugyan táborba szállt és el is indult Basa Tamás széki főkapitány vezetésével, de még Erdélyből sem értek ki, amikor elengedték a seregből: „Az nap kért el Béli Pál uram engemet urunktól ő magától [ti. a székely főkapitánytól], hogy visszajöhessenek.” Így Nemes megmenekült nemcsak a hadakozás veszélyeitől, de a tatár fogságtól is, ami szinte az egész erdélyi sereg osztályrésze lett.

ÖDZKODÁS A CSATÁROZÁSTÓL

1659 a folyamatos háborúk éve volt, a naplóból tudjuk, hogy Nemes János mind a csatákat megelőző mustrán, mind a táborba szállásnál jelen volt. Ennek ellenére a csapatával nem ért oda az ütközetre, csupán ennyit jegyzett meg róla: „Mentem a [...] nemességgel Nagy Ekemezőre, holott hallottuk meg a vaskapui harcznak kimenetelét.” Azaz lekésték a csatát. A következő alkalom, ahol teljesen egyértelműen „elblicelte” a hadakozásban való részvételt, az 1660-as szászfenesi ütközet volt. Ebben a csatában elsősorban a csíki székely hadak vitézkedtek az oszmán sereggel harcba bocsátkozó II. Rákóczi György oldalán, de háromszéki csapatok is jelen voltak, sőt Nemes Jánosnak is részt kellett volna vennie a csatában.

„Mentem az apahídi akasztófához, onnan néztem miképpen szállott a török tábor Szomosfalvához és így elrekedvén a fejedelem táborától, mentem hálni a bonczidai berekben [...]. Háta megett akarván elmenni az törököknek az fejedelem táborára, mikor érkeztünk volna Csomafájához, ott hallottuk az ágyúlövéseket, melyből eszünkbe vevén, hogy a harc elkezdődött, sietséggel nyargalást menvén a harc-

felé, mikor a kajántói bérczre érkeztünk volna, valami lovasok ránk rugaszkodván szemközben s hátunk megett lovasok lévén nem tudhattuk ha magyar-é vagy török? Megoldván a kerekét Kavási felé valóban elvívén a risát, s mentünk hálni Pánczél Csehen túl a völgyben, de ott sem bízván, Kővár felé vettük utunkat. Kővárhoz érkezvén a várba bé mentünk és ott hírré adatván, hogy a szegény fejedelem hadát megverte a török, sőt maga is sebben esett, úgy szaladtunk.”

A szöveg, amelyhez hasonló még számos található Nemes naplójában, jól érzékelteti a szerző alapvető viszolygását a hadakozástól. Sajátos módon egyetlen csata leírása sem maradt fenn a naplóban, annál több az olyan szöveg, amelyben a késve érkező sereggel egy dombtetőről nézte az ütközeteket.

ÁGYBAN, PÁRNÁK KÖZT...

Mivel Nemes ahhoz a református székelyföldi nemesi körhöz kapcsolódott, amely Basa Tamás háromszéki főkapitány körül szerveződött, jelen volt Apafi Mihály fejedelemmé választásakor, sőt többeket ő esketett fel Apafi hűségére. Ekkor több ízben vett részt a csíki és háromszéki hadak egy részének Apafi mellé vezénylésében. Ennek köszönhető,

hogy 1661. november 28-án Apafi háromszéki főkapitánynak nevezte ki.

Nemes János hadakozásokkal kapcsolatos ellenérzései mit sem változtak a kinevezése után. Naplója tanúsága szerint kapitányi teendői között minden főkapitánynál többször tartott lustrát, talán azért, hogy ellensúlyozza a harcok terén mulasztottakat. Mindazonáltal előszeretettel vezényelte a háromszéki hadakat, azonban inkább a fejedelem testőrségeként, nem pedig ütközetekben. Remek diplomata volt, Apafi többször küldte főkövetként a Portára. Nyájás természete, közvetlensége az erdélyi elitben is elismertté tette. 1678-ban a fejedelmi tanács tagja lett, és elmondható, hogy minden tisztségében alapos hivatalnokként igyekezett szolgálni hazáját és fejedelmét.

A marciálisnak nem nevezhető háromszéki főkapitány végül egy hosszú élet végén ágyban, párnák közt halt meg 1688-ban, anélkül, hogy jelentősebb ütközetben részt vett volna. Pályája nemcsak egy kevéssé harcias főtiszt atipikus karrierjét mutatja, de azt is, hogy a 17. század végére a székely főtisztségek időnként már reprezentatív feladatokról váltak a háborús idők ellenére.